

Ryszard Kapuściński

Utazások Hérodotoszal

VIII.

Mielőtt széttépik a kutyák és a dögmadarak

Etiópiában, ahova némi kerülővel – Ugandán, Tanzánián és Kenyán át – jutottam el, a sofórt, akivel leggyakrabban utaztam, Negusinak hívták. Apró, vézna férfi volt. Erektől duzzadó, sovány nyakán aránytalanul nagy, de formás fej helyezkedett el. Figyelmet keltett ábrándozó leányéra emlékeztető, csillogó hártyával bevont nagy, fekete szeme. Negusi tisztaságmániás volt – ahányszor csak megálltunk, egy kis kefével, amelyet mindig magával hordott, gondosan lekefélt a ruhájáról a port. Cselekedetét némiképp indokoltá tette a tény, hogy száraz évszak lévén, az egész ország porban és homokban úszott.

Negusival közös utazásaink, márpedig több ezer kilométert tettünk meg együtt nehéz és kockázatos körülmények között, még egyszer bebizonyították nekem, hogy a nyelvek micsoda gazdagsága rejlik a másik emberben. Csak tudni kell észrevenni és megfejteni ezeket a nyelveket. Ha eleve abból indulunk ki, hogy a másik ember csakis kimondott vagy leírt szavakkal közölhet velünk valamit, el sem gondolkodunk azon, hogy ez csupán egyik módja a közlésnek, miközben a valóságban lényegesen több közlési mód létezik. Mert hiszen ugyanúgy beszél az arckifejezés, a tekintet, a gesztikulálás, a test mozgása, az általa kibocsátott hullámok, az öltözék és annak viselési módja, és még számos egyéb adó- és közvetítő állomás, erősítő- és hangtompító berendezés, amelyek az embert és – az angolok meghatározása szerint – az ember kémiáját alkotják.

A technika azzal, hogy az emberi kapcsolatokat az elektronikai jelre korlátozza, elszegényíti, elfojtja ezt a sokszínű, szavakon túli nyelvet, amelyen, ha közvetlen kapcsolatban, közel vagyunk egymáshoz, úgy kommunikálunk, hogy szinte nem is vagyunk ennek tudatában. Ráadásul ez a szavak nélküli nyelv, az arckifejezés, a legapróbb gesztusok nyelve sokkal őszintébb és valóságosabb, mint a beszélt vagy írott nyelv, mert nehezebb vele hazudni, elfedni a hamisságot, csalárdságot. Ezzel magyarázható, hogy a kínai kultúra azért, hogy az ember valóban elrejtse azokat a gondolatait, amelyeknek nyilvánosságra hozása veszélyt hozhat rá, kidolgozta a mozdulatlan arc, az áthatolhatatlan maszk és az üres tekintet művészetét, amely lehetővé tette a tökéletes rejtőzködést.

Negusi angolul mindössze két szót ismert:
„problem”
és
„no problem”.

Segítségükkel azonban a legválságosabb helyzetekben is szót értettünk egymással. Ez a két szó és az a bizonyos, szavak nélküli beszéd, amely maga a másik ember, ha figyelmesen nézzük, ha befogadjuk őt, elég volt ahhoz, hogy ne érezzük magunkat elveszettnek és idegennek, hogy együtt utazhassunk.

A Goba-hegységben vagyunk például, ahol megállít bennünket egy katonai járőr. A katonák errefelé a törvények felett állnak, féktelenek, pénzéhesek és gyakran részegek. Körülöttünk sziklás hegyek, kihalt vidék, sehol egy élő lélek. Negusi megpróbál egyezkedni. Látom, hogy nagyban magyaráz valamit, kezét a szívére szorítja. A katonák is mondanak valamit, igazgatják géppisztolyaikat, mélyebbre húzzák homlokukon a sisakot, amitől még rémisztőbbek. – Negusi – kérdem –, problem? A válasz kétféle lehet. Vagy egy könnyed „no problem!”, s akkor elégedetten mehetünk tovább. De mondhatja Negusi komoly, sőt rémült hangon azt is, hogy „problem!”, ez pedig azt jelenti, hogy elő kell vennem tíz dollárt, amelyet ő odaad a katonáknak, hogy továbbengedjenek.

Később Negusi, nem tudni mi okból, mert hiszen az úton semmit sem látni, a környék kihalt, néptelen, hirtelen nyugtalankodni kezd, forgolódik, jobbra-balra tekintet. – Negusi – kérdem –, problem? – No – válaszolja, de továbbra is éberen figyel, látom, hogy ideges. Az autóban feszültté válik a légkör, Negusi félelme rám is átragad, ki tudja, mi vár ránk. Így telik el egy jó óra, aztán váratlanul, egy kanyar után, Negusi megnyugszik, és elégedetten dobolja a kormányon valamilyen amhara ének ritmusát. – Negusi – kérdem –, no problem? – No problem! – válaszolja vidáman. Csak később tudom meg, a legközelebbi városkában, hogy olyan útszakaszon mentünk át, ahol gyakran csapnak le különféle bandák, megtámadják, kirabolják, de még meg is ölhetik az arra utazókat.

Az itteni emberek nem ismerik a nagyvilágot, nem ismerik Afrikát, de még saját országukat sem, ám szűkebb hazájukban, törzsi területükön minden ösvényről, minden fáról és kőről tudnak. Az ilyen helyeknek minden titkát ismerik, hiszen gyermekkoruk óta együtt élnek azokkal. Hányszor kellett az éjszaka sötétjében az út menti sziklákba és fákba kapaszkodniuk, mezítelen talpukkal kitapogatniuk, hogy merre tart a láthatatlan ösvény!

Így aztán Negusival úgy utazgat az ember az amharák földjén, mintha a saját falujában volna. Negusi ugyanis, bár szegény ember, szíve mélyén mégis büszkén gondol tágas hazájára, amelynek határait talán csak ő tudná megrajzolni.

Szomjas vagyok, Negusi tehát megáll egy forrásnál, és biztat, hogy igyak a kristálytiszta, hideg vízből.

– No problem! – kiáltja oda, látva, hogy nem tudom eldönteni, elég tiszta-e a víz, és ő maga a forrásba nyomja nagyra nőtt fejét.

Később le akarok ülni egy közeli sziklára, de Negusi nem engedi:

– Problem! – figyelmeztet, és keze cikcakkos mozgásával mutatja, hogy ott kígyók lehetnek.

Természetesen minden ilyen, Etiópia mélyére tett utazás luxusnak számít. A közönséges hétköznap ugyanis információk gyűjtésével, táviratírással telik, aztán elvándorol az ember a postára, ahol az ügyeletes távirász elküldi az anyagot a Lengyel Sajtóügynökség, a PAP londoni irodájába (így olcsóbb, mintha közvetlenül Varsóba küldeném). Az információk gyűjtése időigényes, nehéz és bizonytalan munka – olyan vadászat, amely ritkán végződik zsákmánnyal. Itt csupán egyetlen újság jelenik meg, négyoldalas, és *Ethiopian Herald* a neve (távoli vidékeken többször is láttam, hogy megérkezik Addisz-Abeaból az autóbusz, s az utasokkal együtt hoz egy példányt az újságból, aztán az emberek összegyűlnek a téren, a bíró vagy a helyi tanító pedig hangosan olvassa az amhara nyelven írt cikkeket, vagy röviden összefoglalja az angol nyelvű írásokat. Mindenki figyelmesen hallgatja a fölolvast, a hangulat szinte ünnepi: újságot hoztak a fővárosból!).

Etiópiában császár uralkodik, nincsenek politikai pártok, szakszervezetek, sem parlamenti ellenzék. Van ugyan az eritreai partizánmozgalom, de messze, északon, megközelíthetetlen hegyek közt. Van aztán a szomáliai ellenállási mozgalom, az meg a szintén megközelíthetetlen Ogaden-sivatagban. El lehetne ugyan jutni mindkét helyre, de hónapokba tellene, én pedig az egyetlen lengyel tudósító vagyok egész Afrikában, nem hallgathatok el, nem tűnhetek el hirtelen a kontinens lakatlan vidékein.

Honnan szerezzek hát információkat? A gazdag hírügynökségek – a Reuters, az AP vagy az AFP – megbízásából dolgozó kollégák tolmácsokat alkalmaznak, nekem azonban nincs erre pénzem. Ráadásul mindegyikük asztalán ott egy hatalmas rádió – amerikai Zenith, Transoceanic –, amelyen az egész világ fogható. Csakhogy az ilyen készülék egy vagyonba kerül, én hát legfeljebb ábrándozhatok hasonlóról. Nem marad más, mint járkalni, kérdezősködni, szaglászni, felcsipegetni, összeszededegetni az információkat, véleményeket és történeteket. Nem panaszként mondom ezt, mert éppen így lehet sok embert megismerni, olyan dolgokról tudomást szerezni, amelyekről sem a sajtó, sem a rádió nem tudósít.

Amikor kicsit elcsendesedik a kontinens, megállapodunk Negusival, hogy elutazunk vidékre. Túl messzire nem mehetünk, mert könnyen megrekedhetünk egész napokra, sőt hetekre. De száz-kétszáz kilométernyire, mielőtt még a magas hegyek kezdődnek, miért ne? Ráadásul közeleg a karácsony, és egész Afrika, még a mozlim Afrika is, láthatóan kezd megnyugodni, mit mondjunk akkor Etiópiáról, amely már tizenhat évszázada keresztény ország? – Utazzál el Arba Minchbe! – ajánlják egyhangúlag a beavatottak, s teszik ezt olyan meggyőződéssel, hogy az elnevezés lassan mágikus értelmet nyer a szememben.

Igen, a hely valóban nem mindennapi látványt nyújt. Egy lapos, pusztasíkságon, az Abaya-tó és a Chamo-tó közötti alacsony hasadéokban áll egy fehérre meszelt fabarack – a Bekele Mole Hotel. Minden szoba egy hosszú, nyitott verandára néz, amelynek küszöbe a tó partjáig ér – erről a küszöbről egyenesen a smaragdszínű vízbe lehet ugrani, amely egyébként attól függően, hogyan érik a nap sugarai, hol világoskék, hol zöldes, hol lilás, este pedig sötétkék és feketés árnyalatot kap.

Reggel egy fehér sammiét viselő parasztszöny fából faragott karosszéket és masszív asztalt tesz ki a verandára. Csönd, víz, néhány akác, a távolban pedig a sötétzöld Amaro-hegység. Az ember itt valóban az élet császáranak érzi magát.

Hoztam magammal egy köteg folyóiratot tele Afrikáról szóló cikkekkel, de néha azért előveszem elvászthatatlan útitársamat, Hérodotoszt is, aki legtöbbször elvonulást, megnyugvást jelent, átlépést a feszültségek, az ideges információ hajhászás világából abba a nyugalomba, derűs csöndbe, amely a valamikor létezett dolgokból, személyekből sugárzik, vagy olyan alakokból, akik kezdetől fogva csupán a fantázia termékei, fikciók, múltó árnyak voltak. Most azonban a remélt megnyugvás illúzióknak tetszik. Azt látom ugyanis, hogy görögünk világában jelentős és félelmetes dolgok zajlanak, s érezni lehet, ahogyan feltámad és egyre közeleg a történelem vihara, baljós hurrikánja.

Hérodotoszal eddig messzi földekre, az akkori világ határaitra, az egyiptomiakhoz és a masszagetákhoz, a szküthákhoz és az etiópokhoz vándoroltam. Most azonban abba kell hagynunk a vándorlást, félre kell tennünk a távoli határvidekeket, mert az események a Földközi-tenger keleti felébe tevődnek át, oda, ahol Perzsia és Hellasz – tágabb értelemben Ázsia és Európa – találkozik, vagyis olyan helyre, amely ekkor a világ közepének számít.

Műve első részében Hérodotosz egyfajta gigantikus, szabadtéri amfiteátrumot épített fel, s ezen felsorakoztatta az ázsiai, európai és afrikai törzsek, nációk tucatjait, sőt százait, vagyis az általa ismert egész emberi nemet, és így szól: Most pedig jól figyeljétek, mert szemetek előtt fog lejátszódni a világ legnagyobb drámája! Így hát mindenki figyelmesen nézi a színpadot, mert ott a cselekmény valóban kezdetől fogva drámai feszültség közepette zajlik:

Az idősebb Dareiosz, a perzsák királya nagy háborúra készül Hellasz ellen, mert meg akarja bosszulni a Szardiszbán és Marathónnál elszenvedett vereséget (Hérodotosz egyik törvénye – ne alázz meg embereket, mert egész életükben bosszúvágy fogja őket hajtani a megaláztatás miatt). A hadi előkészületekbe az egész impériumot, egész Ázsiát bevonja. Ám az előkészületek közben, harminchat esztendei uralkodás után, 485-ben utoléri a halál (egyébként ez az év Hérodotosz feltételezett születési éve). Különféle viták és intrikák után fia, a még fiatal Xerxész kerül a trónra, aki anyjának, most már Dareiosz özvegyének, a Hérodotosz szerint az egész birodalmat rettegésben tartó, Atosszának a legkedvesebb gyermeke.

Xerxész folytatja apja művét – a görögök elleni háború előkészítését –, előbb azonban le akar csapni Egyiptomra, minthogy az egyiptomiak fellázadtak a perzsa megszállás ellen, és ki akarják kiáltani függetlenségüket. A perzsa uralkodó úgy véli, hogy az egyiptomi felkelés elfojtása fontosabb feladat, a görögök elleni hadjárat várhat még egy kicsit. Így véli Xerxész, unokabátyjának, az elhunyt Dareiosz igen befolyásos vejének, Mardoniosznak azonban más a véleménye: ugyan már, hagyjuk az egyiptomiakat, induljunk előbb Hellasz ellen! (Hérodotosz arra gyanakszik, hogy Hellasz elfoglalása után Mardoniosz szeretne lenni az ország kormányzója, vagyis a hatalomvágy hajtja őt). *Mégsem*

helyénvaló, uram, hogy az athéniak, akik annyi gonosztettet követtek el már a perzsákkal, ne nyerjék el méltó büntetésüket.

Hérodotosztól megtudjuk, hogy Mardoniosz idővel meggyőzte és rábeszélte Xerxészt erre a hadjáratra. A perzsa király ennek ellenére előbb mégis Egyiptomba vonul, elfojtja a felkelést, újra uralma alá hajtja az országot, s csak ekkor szándékozik Hellasz ellen indulni. Tisztában van azonban az ügy jelentőségével, s ezért: *összehívatta a perzsa vezető embereket, hogy megismerje véleményüket. Ő is kifejti saját világhódító terveit: „Perzsa férfiak!... Nem kell felsorolnom, hiszen ti is jól tudjátok, hogy hány népet hódított meg és csatolt birodalmunkhoz Kambüszész és atyám, Dareiosz. Amióta trónra léptem, engem magamat is az az egyetlen szándék foglalkoztat, hogy ne szerezzek kisebb tisztességet elődeimnél és ne növeljem csekélyebb mértékben a perzsák hatalmát... Ezért hívtalak össze benneteket, hogy elmondjam, milyen tervek foglalkoztatnak. Hidat akarok verni a Hellészpontoszon, hogy Európán keresztül Hellasz ellen vonulhassak, és bosszút álljak az athéniakon mindazért, amit elkövettek a perzsák és atyám ellen... és nem nyugszom addig, amíg el nem foglalom és földig nem perzselem Athén városát... Ha ezt a népet és szomszédait leigázzuk, akkor Perzsia határait Zeusz égboltjáig terjesztjük ki, mert nem fog a nap olyan országot látni, amely határos volna a miénkkel... Úgy tudom, ha megsemmisítjük azokat, akikről beszéltem, nem marad egyetlen város és egyetlen emberi törzs sem, amely képes lenne szembeszállni velünk. Így – vétkes vagy nem vétkes – mindenki a mi uralmunk igáját fogja hordani.”*

Utána Mardoniosz veszi át a szót. Hogy megnyerje magának Xerxészt, hízelkedve így kezdi: *„Uram, te vagy a legkiválóbb nemcsak az eddig született perzsák között, hanem azok közt is, akik ezután fognak megszületni.”* Ezután a rituális bevezető után arról igyekszik meggyőzni Xerxészt, hogy semmiféle nehézségbe nem fog ütközni a hellének legyőzése. – No problem! – mintha ezt mondaná az izgatott Mardoniosz. *Állítja, hogy a hellének oly tapasztalatlanok és oly gyávák, hogy mindig a lehető legügyetlenebb módon sorakoznak fel az ütközetre... Veled pedig ki merne szembeszállni és csatát vívni, királyom, aki Ázsia valamennyi népével és hajójával indítasz hadat? Szentül hiszem, hogy a hellének nem lesznek képesek elszánni magukat egy ilyen örült gondolatra.”* Az egybegyűlt perzsák egy szót sem szólnak: *...némán várakoztak, senki nem mert ellentmondani az előterjesztett indítványnak,...*

Mindez nagyon is érthető! Képzeljük csak el a helyzetet: Szuszában, a perzsa birodalom fővárosában vagyunk. A királyi palota elsőtétített, szellős termében ott ül a trónon az ifjú Xerxész, körülötte a kőpadokon pedig az egybehívott legkiválóbb perzsák. A tanácskozás témája a világalalomért folyó harc döntő csatája – ha megnyerik ezt a háborút, az egész világ a perzsa királyé lesz.

Csak hogy ennek a csatának a helyszíne messze esik Szuszától – még a tapasztalt futároknak is három hónap kell, hogy megtegyék a Szusza és Athén közötti utat. Elképzelni is nehéz ilyen nagy távolságban zajló hadműveletet. Az összehívott perzsák azonban nem emiatt nem mernek ellentmondani. Mert bármennyire fontos és befolyásos személyek is, tudják, hogy tekintélyelvű, despotikus államban élnek, s hogy Xerxész egyetlen kézmozdulatára mindannyiuknak lehullhat a fejük. Ülnek hát riadtan, homlokukat törölgetik,

félnek megszólalni. A hangulat olyan lehet, mint amilyen a Politikai Bizottság ülésein uralkodhatott, amikor Sztálin elnökölt. Ugyanaz a kockázat – mert nemcsak a karrier a tét, hanem az élet is.

Ott van azonban valaki, aki minden félelem nélkül megszólalhat. Az idős Artabanosz ő, az elhunyt Dareiosz fivére, Xerxész nagybátyja. Azért ő is óvatosan, magyarázkodva kezdi: *„Ha nem fejtünk ki egymással ellentétes véleményeket, királyom, nincs módunk kiválasztani a célravezetőbbet...”* És felelgeti, hogy Xerxész apjának, saját fivérének is azt tanácsolta, ne indítson háborút a szküthák ellen, mert az rosszul fog végződni. És úgy is történt. Mit mondjunk hát akkor a hellének elleni háborúról! *„Te pedig, királyom, olyan emberek ellen készülsz hadat indítani, akik sokkal kiválóbbak a szkütháknál, s akiknek az a híre, hogy szárazföldön és tengeren egyaránt kiváló harcosok.”*

Ezért hát higgadt mérlegelést, hosszás töprengést ajánl a királynak. Rátámad Mardioszra, amiért az Xerxészt háborúra biztatja, s ajánlatot tesz Mardiosznak: *„...a király maradjon itthon, mi ketten pedig hagyjuk itt zálogként a gyermekeinket... Ha a király számára olyan szerencsésen alakulnak az események, ahogy te mondod, végezzék ki velem együtt a gyermekeimet is. Ha azonban úgy végződnék a dolgok, ahogy én jóslom, akkor öljék meg a te gyermekeidet, s amikor hazaérteztél, téged is. Ha pedig nem akarod vállalni ezeket a feltételeket, és mégis felvonulsz Hellasz ellen, akkor – a szemedbe mondom – csakhamar szélteben azt fogják beszélni idehaza, hogy Mardoniosz nagy szerencsétlenséget hozott a perzsákra, és testét szétépték a kutyák és a dögmadarak valahol Athén vagy Lakedaimón földjén...”*

A tanácskozás hangulata egyre feszültebb, mindenki tisztában van azzal, hogy élet-halál kérdéséről van szó. Xerxész éktelen haragra gyullad, Artabanoszt hitvány, gyáva alaknak nevezi, s büntetésül megtiltja neki, hogy részt vegyen a háborúban. Arra hivatkozik, hogy *„Egyik fél sem hátrálhat már meg, és vagy cselekszik, vagy szenved – ez itt a tét; vagy a mi birodalmunk kerül a hellének, vagy az ő birodalmuk a perzsák uralma alá, mert a mi viszályunkban nincs más megoldás, nincs középút.”*

És feloszlatja a tanácskozást.

Több szó nem esett, s az éjszaka is leszállt. Xerxészt azonban éjjel sem hagyta nyugodni Artabanosz tanácsa, folyóást azon töprengett, s végül belátta, hogy nem érdemes hadat indítani Hellasz ellen. Ebben az elhatározásban aztán el is aludt. És – úgy beszél a perzsák – álmában látomást látott. Azt álmodta, hogy megállt előtte egy magas, tekintélyes férfi, és így szólt hozzá: *„Megváltoztattad hát, perzsa, az elhatározásodat, és nem indítasz hadat Hellasz ellen?... nem teszed jól, ha megmánsítod a véleményedet... Azon az úton kell most már haladnod, amely mellett tegnap döntöttél!”* Xerxész úgy látta, hogy e szavak után az álmkép elszáll.

Réggel Xerxész újra összehívja a tanácsot: kijelenti, hogy megváltoztatta a véleményét, és nem lesz háború. *A perzsák e szavak hallatára leborultak örömiükben.*

Éjjel azonban újra megjelent Xerxész álmában a látomás, és így szólt hozzá: *„...ha nem indítasz azonnal hadat, annak az lesz a következménye, hogy amilyen rövid idő alatt tekintélyes és hatalmas lettél, éppolyan gyorsan leszel semmivé.”*

Az éjszakai látomástól megrémült Xerxész kiugrik az ágyból, s egy küldönccel magához hivatja Artabanoszt. Bevallja neki, hogy amióta lefújta a görögök elleni háborút, éjszakai rémálmodok gyötrik: *amióta meggondoltam magam, és megváltoztattam az elhatározásomat, egy álomkép kísért, és tiltja, hogy a tanácsodat kövessem. Épp az előbb ment el és megfenyegetett. Ha valamelyik isten küldi reám ezt az álmot, aki a szívén viseli Hellasz megtámadását, akkor előttem is meg fog jelenni ugyanez az álomkép, s neked is meg fogja parancsolni, amit nekem.*

Artabanosz igyekszik megnyugtani Xerxészt: *„...ez az álomkép, fiam, nem isteni eredetű!... Az ember álmában rendszerint olyan képek jelennek meg, amelyek napközben is foglalkoztatják, márpedig bennünket az elmúlt napokban egészen lekötött ennek a hadjáratnak a terve.”*

Xerxész azonban nem tud megnyugodni, a látomás tovább gyötri, azt parancsolja neki, indítson háborút. Ezért a következőket ajánlja Artabanosznak: öltse magára az ő királyi ruháját, üljön a királyi trónra, aztán éjjel feküdjön a királyi ágyba. Artabanosz enged a király kívánságának. *És akkor álmában ugyanaz a látomás tűnt fel előtte, aki Xerxészt is meglátogatta, és most Artabanosz előtt megállván így szól: „Te vagy hát az az ember, aki le akarod beszélni Xerxészt a hellén hadjáratról, mert azt mondod, hogy aggódsz sorsáért? De sem most, sem később nem kerüli el a büntetést az, aki meg akarja akadályozni azt, aminek meg kell lennie.”*

Artabanosznak tehát álmában úgy tűnt, hogy az álomkép megfenyegeti és a két szemét izzó vassal ki akarja égetni. Nagyot kiáltott, felriadt, aztán odaült Xerxész mellé, és elbeszélte, mit látott álmában, majd hozzátette: *„...itt most isteni akarattal van dolgunk... úgyhogy az én meggyőződése is megváltozott...”*

Miközben Xerxész a hadjárat előkészületeivel foglalkozott, még egy harmadik álmot is látott, amelyet a mágusok úgy értelmeztek, hogy az egész földkerekségre vonatkozik, és azt jelzi, hogy Xerxész az egész emberiséget le fogja igázni. Ez az álomlátás pedig a következő volt. Xerxész úgy látta, hogy egy olajágból font koszorú van a fején, és az olajágból fakadó gallyak árnyékba borítják az egész földet, aztán egyszerre eltűnik a koszorú a fejéről.

– Negusi – szóltam reggel, és csomagolni kezdtem. – Megyünk vissza Addisz-Abebába.

– No problem! – válaszolta szolgálatkészen és elmosolyodott, kivillantva fantasztikusan fehér fogait.

Xerxész

Amikor már újra Addisz-Abebában voltunk, ez a jelenet, ugyanúgy, mint a Hérodotosznál olvasható éjszakai látomás, újra és újra fölrémlett előttem. Üzenete pesszimista, végzetszerű: az ember nem választhatja meg cselekedeteit. Magában hordja a sorsát mintegy genetikai kód gyanánt – oda kell mennie, azt kell tennie, amire végzete ítélte. Ez a végzet ugyanis a Legmagasabb Lét, a mindenütt jelenvaló, mindent megszervező Kozmikus Rendező Erő. Senki sem áll a végzet fölött, még a Királyok Királya sem, sőt még az istenek sem. A Xerxész álmában megjelenő látomás ezért nem isteni alakban jelenik meg, az istennel ugyanis lehet egyezkedni, lehet nem meghallgatni a tanácsát, próbálkozni lehet

esetleg a becsapásával is – a végzettel mindezt lehetetlenség megtenni. Anonim módon jelenik meg, név nélkül, határozott vonások nélkül, csupán figyelmeztet, utasít vagy fenyeget.

Mikor teszi ezt?

Az ember, akinek egyszer s mindenkorra meg van írva a sorsa, annyit tehet, hogy megfejt, és pontról pontra végrehajtja ezt a megírt forgatókönyvet. Ha rosszul értelmezi, vagy megpróbál rajta változtatni, nos, ekkor jelenik meg az a bizonyos látomás-végzet, s előbb csak megfenyeget az ujjával, s ha ez nem elég, szerencsétlenséget, büntetést zúdít a kevélykedő fejére.

A megmaradás feltétele ekkor a végzet iránt tanúsított alázat. Xerxész előbb elfogadja a neki szánt szerepet, ez pedig nem más, mint az, hogy bosszút kell állnia a görögökön, amiért semmibe vették a perzsákat és az ő apját. Hadat üzen hát a görögöknek, megesküszik, hogy addig nem nyugszik, amíg el nem foglalja és fel nem perzseli Athént. Később aztán, észérvekre hallgatva, megváltoztatja véleményét, elfojtja magában a háború ötletét, elhalasztja az inváziót, meghátrál. Csakhogy ekkor megjelenik álmában a látomás: – Te örült! – mintha ezt mondaná. – Ne ingadozzál, a te végzeted az, hogy csapj le a görögökre!

Xerxész kezdetben igyekszik figyelmen kívül hagyni, csalóka álmokképnek tekinteni az éjszakai incidenst. Csakhogy ezzel még jobban felbosszantja, felháborítja a látomást, amely megint ott terem Xerxész trónja, ágya mellett, de most már igazán dühösen és fenyegetően. Xerxész tehát segítséget keres, mert nem biztos benne, hogy véletlenül nem az örület kerülgeti-e a ránehezedő felelősség súlya alatt, hiszen olyan döntést kell hoznia, amely az egész világ sorsát eldönti, méghozzá, mint később kiderül, évezredekre dönti el. Hívatja hát nagybátyját, Artabanoszt, s így fordul hozzá: – Segíts! Artabanosz előbb azt ajánlja neki, hogy ne is figyeljen az álomra: arról álmodunk, amin nappal töprengünk, ez minden. Vagyis bolondság az álmokkal törődni.

Csakhogy a királyt ez nem győzi meg – az éjszakai látomás nem hagyja őt békén, ellenkezőleg, egyre tolakodóbbnak és kérlelhetetlenebbnek mutatkozik. Végül még a józan eszű, bölcs, kételkedő, racionálisan gondolkodó Artabanosz is meghátrál a látomás előtt sőt, nem csupán meghátrál, de kételkedőből a látomás-végzet elszánt szószólójává, parancsának végrehajtójává válik: – Támadjuk meg Hellaszt? Induljunk! De máris! Az ember a dolgok és a szellemek hatalma alatt áll, itt pedig azt látjuk, hogy a szellemek hatalma erősebb, mint a dolgoké.

A közönséges, hétköznapi perzsa vagy görög ember Xerxész éjszakai látomásai kapcsán ezt gondolhatja: – Egek, ha egy ilyen hatalmas ember, a Királyok Királya, a világ ura csupán játékszer a végzet kezében, mi vagyok akkor én, szürke kisember, gyarló porszeme a földnek! És vigaszra lel, megkönnyebbül, sőt bizakodóvá válik ettől a történettől.

Furcsa alak ez a Xerxész. Bár egy ideig ő a világ ura (szinte az egész világé, kivéve két várost, Athént és Spártát, ami nem hagyja nyugodni), mégis keveset tudunk róla. Harminckét éves korában kerül trónra. Az abszolút hatalom vágya fűti – mindenben és mindenkin uralkodni akar. (Eszembe jut itt egy riportnak

a címe, bár a szerző nevére, sajnos, nem emlékszem: „Anyu, mikor lesz az, hogy mindenünk meglesz?”) Ez az, ami Xerxészt élteti: ő is mindent szeretne. Senki sem száll szembe vele, merthogy a fejével játszik, aki nem ért vele egyet. Csakhogy az ilyen légkörben, a hangtalan egyetértés légkörében elég egyetlen ellenvetés ahhoz, hogy az uralkodót nyugtalanság, elbizonytalanodás kerítse hatalmába. Ez történik most is Artabanosz véleménye kapcsán. Xerxész annyira elvesztette bátorságát, annyira elbizonytalanodott, hogy hallgatott Artabanoszra, és meghátrált. Ezek azonban mind olyan problémák, viták és bizonytalankodások, amelyek emberek között zajlanak. Csakhogy ebbe a földi világba most belép a Legfelső, Döntő Erő, s ettől kezdve mindenki az ő hangját követi. A sorsnak be kell teljesednie, a végzetet nem lehet sem megváltoztatni, sem elkerülni, még akkor sem, ha szakadékba vezet.

Xerxész tehát, a végzet parancsát követve, elindul a háborúba. Tudja, mi az ő legnagyobb ereje, Ázsia, az egész Kelet ereje – a megszámlálhatatlanul nagy embertömeg, amely már a súlyával, a lendületével is összemorzsolja, összezúzza az ellenséget. (Eszembe jutnak bizonyos, első világháborús jelenetek: Mazóviában az orosz tábornokok a német állások ellen egész ezredeket küldtek rohamra úgy, hogy csak a katonák egy részének volt puskája, az is töltény nélkül.)

Előbb négy évig hadserege kialakításával foglalkozik – a világ legnagyobb hadserege ez, a birodalom minden népe, minden törzse és klánja ott van. A hadjárat résztvevőinek felsorolása is több oldalt tölt meg Hérodotosz művében. Ő úgy véli, hogy az egész had – a gyalogság, a lovasság, a hajók legénysége – több mint ötmillió főt tett ki. Hérodotosz túlzott. De még így is hatalmas sereg volt ez. Hogyan lehet ezt élelmezni? Itatni? Az emberek és az állatok útközben egész folyókat ittak ki, csak az üres meder maradt utánuk. Valaki megemlíti, hogy Xerxész szerencsére csak egyszer evett naponta. Ha a király, s vele együtt az egész had naponta kétszer evett volna, egész Thrákia, Makedónia és Hellasz pusztasággá vált volna, a helyi lakosság mind éhen pusztult volna.

Hérodotoszt lenyűgözi a hadsereg vonulásának látványa, az egész, szédítő emberfolyam, az állatok, felszerelések, öltözékek, fegyverzetek gazdagsága, minthogy minden népnek, törzsnek saját öltözéke van, s így leírhatatlanul sokszínű, tarka egyveleget alkotnak. A menet középpontjában ... *haladt Zeusz nyolc fehér ló vont a kocsija, mellette, a gyeplőt kezében tartva, gyalogolt a kocsis, mert erre a kocsira nem ülhet fel senki emberfia. Aztán következett a nészaioni lovak vont a fogatán maga Xerxész... Mögötte ezer lándzsás vonult, ... majd ezer válogatott perzsa lovas jött, a lovasok után pedig tízezer válogatott perzsa gyalogos.* Ezek csak úgy ragyogtak a sok aranytól. És vittek magukkal szekereken ágyasokat és nagy számú, díszesen öltözött szolgát is. Mögöttük aztán rendezetlen tömegben tódult a számtalan törzsből való katonák serege.

Ne tévesszen meg azonban bennünket ennek a háborúba vonuló seregnek a sokszínűsége. Ez nem népünnepély, nem vásári felvonulás. Ellenkezőleg. Hérodotosz följegyezi, ...*hogyan hajszolják korbáccsal a sereget, mert ez a vonulás... szünet nélkül tartott.*

Szerzőnk nagy figyelemmel kíséri a perzsa király viselkedését. Xerxész szélsőes, kiszámíthatatlan természetű ember; csupa ellentmondás, leginkább Sztavroginra emlékeztet.

Éppen Szardiszba tartott seregével együtt ...amikor meglátott egy elragadóan szép platánfát, felékesítette aranydíszekkel, és rábízta az egyik „halhatatlanra”. Még tart az útközben látott szép platánfa fölötti elragadtatás, amikor hírül hozzák, hogy a hellészpontoszi szorosban egy hatalmas tengeri vihar tönkretette, szétzaggatta azokat a hidakat, amelyeket azért építtetett, hogy az általa Hellasz ellen vezetett hadsereg át tudjon kelni Ázsiából Európába. Amikor Xerxész értesült róla, haragra gerjedt, és megparancsolta, hogy mérjenek háromszáz korbácsütést a Hellészpontoszra, és dobjanak egy pár bilincset is a tengerbe. Sőt, azt is hallottam, hogy a bilincsek mellé bélyegzővasakat is adatott, hogy szégyenbélyeggel jelölje meg a Hellészpontoszt. Azt is elrendelte, hogy a tengert ostorozó emberek a következő barbár és istentelen szavakat kiabálják: „Te keserű víz! Ezt a büntetést méri rád urad, amiért bántottad őt, holott ő igazán nem ártott neked. De Xerxész királyunk mégiscsak átkel rajtad, akár akarod, akár nem. Méltán nem áldoz neked egyetlen ember fia sem, mert nem vagy más, csak zavaros és sós vízáradat.” Miután Xerxész így megbüntette a tengert, a hídépítők felügyelőit lefejeztette.

Nem tudjuk, mennyi fejet vágatót le. Nem tudjuk, hogy a fővesztésre ítélt építők vajon alázatosan a bárd alá tartják-e a nyakukat, vagy térdre borulva kegyelemért könyörögnek-e. Borzalmas vérengzés lehetett ez, hiszen az ilyen hidakat ezrek és ezrek építették. A parancsok mindenesetre megnyugtatják Xerxészt, s lassan visszanyeri lelki egyensúlyát. Emberei új hidakat emelnek, a mágusok pedig jelentik, hogy a jövőre vonatkozó összes jóslat sikert ígér.

A király örvendezik, indítaná tovább a sereget, amikor elébe járul a barátságát élvező lüd Püthiosz, s a következő kegyet kéri tőle: „Uram! Őt fiam van, akiket mind magaddal viszel a hellén háborúba. Könyörülj meg, királyom, öregkoromon, és bocsásd el seregedből a legidősebbet, hogy legyen gondozója magamnak és javaimnak. A másik négyet vidd magaddal, és kívánom, hogy minden tervedet valóra váltva térj majd haza!”

E szavakra Xerxész újra haragra gerjed: „Te gonosz ember!... még a fiadról merészelsz beszélni! Hiszen te a rabszolgám vagy, akinek az volna a dolgod, hogy házad egész népével és a feleségeddel kövess engem!”... Így szólván megparancsolta az ilyen szolgálatra rendelt embereinek, hogy keressék meg Püthiosz legidősebb fiát, hasítsák ketté a testét, az egyik részt tegyék ki az út jobb oldalára, a másikat a balra, és köztük vonuljon el a hadsereg.

Így is történt.

A végeláthatatlan emberfolyam korbácsok suhogásától kísérve vonult, s a katonák látták az út két oldalán Püthiosz legidősebb fiának véres maradványait. Hol lehet most Püthiosz? A testmaradványok mellett áll? Melyik részüknél? Hogyan viselkedik, amikor Xerxész közeledik kocsiján? Milyen az arckifejezése? Ezt nem tudhatjuk, hiszen rabszolga lévén, földre szorított arccal kell térdelnie.

Xerxészt mindvégig a bizonytalanság érzése gyötri. Egy pillanatra sem tud tőle megszabadulni. Próbálja ugyan kevélységgel, göggel palástolni mindezt, s hogy erősebbnek, belsőleg szilárdabbnak, magabiztosabbnak érezze magát, szárazföldi és tengeri seregszemlét tart. A hatalmas embertömeg önmagában is imponáló, lélegzetelállító lehet. Az íjából egyszerre annyi nyilat lőnek ki, hogy azok eltakarják a napot. A megszámlálhatatlanul sok hajótól nem látni az öböl vizét: *Amikor Abüdoszba értek, Xerxész szemlét akart tartani a teljes sereg fölött. Parancsára az abüdosziak már előre faragtak neki egy fehér márvány trónszéket, és felállították egy domb tetejére. Ebbe ült Xerxész, és megszemlélte szárazföldi seregét és hajóhadát. Majd kifejezte azt a kívánságát, hogy hajóversenyt szeretne látni... Örült Xerxész a verseny és a sereg látványának. Amikor látta, hogy hajói beborítják a Hellészpontoszt, és katonái tömege ellepi az egész partot és az abüdoszi síkságot, boldognak mondta magát, majd sírva fakadt.*

Sír a király?

Nagybátyja, Artabanosz a síró Xerxész láttán így szólt: *„Hogy lehet az, királyom, hogy épp a fordítottját csinálod, mint néhány pillanattal ezelőtt? Akkor boldognak mondtad magad, most meg sírsz!”* *„Igen – válaszolta Xerxész –, mert elfogott a szánalom. Elgondoltam, hogy milyen kurta is az emberi élet, s hogy ennyi ember közül száz év múlva egyetlen egy sem él már.”*

Ez az életről és halálról folyó beszélgetés még jó ideig tart köztük, majd a király visszaküldi idős nagybátyját Szuszába, ő maga pedig, megvárván a hajnalt, elrendeli az átkelést a Hellészpontoszon át a túlpartra – Európába. *Midőn a nap felkelt, Xerxész aranykehelyből áldozati italt öntött a vízbe, és a naphoz fohász-kodott, hogy ne érje semmi csapás, átkelhessen Európába, és elérjen Európa legvégűs határáig.*

Xerxész hadserege, miközben kiitta az útjába akadó folyókat, megette az összes fellelhető ételmet, folyton az Égei-tenger északi partvonalala mentén haladva, eléri Thrákiát, Makedóniát, Thesszaliát, s eljut Thermopülaiba.

Thermopülaairól minden gyerek tanul az iskolában, általában egy egész órát szentelnek neki a tanárok, a tanulóknak kis térképeket kell rajzolniuk, esetleg még dolgozatot is írnak, és érettségire puskát készítenek a témából.

Thermopülai keskeny szoros, átjáró a tenger és egy magas hegy között, északnyugatra a mai görög fővárostól. Aki beveszi ezt az átjárót, az előtt nyitva az út Athénig. Jól tudják ezt a perzsák is, de a hellének is. Ezért vívnak majd itt elkese-redett ütközetet, amelyben minden hellén harcos elesik, de a perzsák veszteségei is hatalmasak lesznek.

Xerxész kezdetben arra számított, hogy a Thermopülaikat védő maroknyi hel-lén a gigantikus méretű perzsa hadsereg láttán egyszerűen elmenekül, ezért hát nyugodtan várta, hogy ez bekövetkezzék. Csakhogy a Leónidasz vezette görögök nem vonulnak vissza. Az egyre türelmetlenebb Xerxész erre *...lovás felderítőt küldött, hogy kilesse, hányan vannak a hellének és mit csinálnak... a perzsa megfigyelte, hogy egyesek testgyakorlatokat végeznek, mások meg a hajukat fésülgetik. Ezen a látványon nagyon elcsodálkozott, aztán megszámolta, hányan vannak, majd amikor mindent pontosan végignézett, nyugodtan visszalovagolt. Senki nem üldözte,*

rá sem hederítettek. Visszatérően jelentette Xerxésznek, amit látott. Xerxész azonban, végighallgatván a felderítőt, nem tudta felfogni, hogy ezek az emberek élethalálharcra készülődnek...

Az ütközet több napja tart, de a mérleg nyelvét csak egy áruló tudja kibil-lenteni, aki megmutat a perzsáknak egy hegyeken át vezető rejtett ösvényt. A perzsák bekerítik a helléneket, akik mind odavesznek. Az ütközet után Xerxész a hullákkal borított csatatéren járkál, Leónidasz holttestét keresi: *...végignézte a holttesteket. Amikor Leónidaszhoz ért,... megparancsolta, hogy vágják le és tűzzék karóra a fejét.*

Xerxész az összes ezután következő csatát elvesztette. Mivel félt tőle, hogy a hellének az iónok tanácsára vagy a maguk elhatározásából a Hellészpontoszhoz eveznek, és szétrombolják a hajóhidakat, s akkor ő Európában reked, és életve-szélybe kerül, úgy döntött, hogy elmenekül.

És valóban elmenekül, otthagyja a csatateret még a háború befejezése előtt. Visszatér Szuszába. Harmincegynehány éves ekkor. Még tizenöt éven át lesz a perzsák királya. Keveset tudunk ezekről az évekről. Perszepoliszi palotájának építésével foglalkozik. Lehet, hogy kiégett embernek érezte magát? Lehet, hogy depresszióba esett? Mindenesetre eltűnt a világ szeme elől. Elhamvadtak benne a világalomról, minden és mindenki leigázásáról szőtt álmok. Állítólag már csak a nők érdekelték: épített nekik egy pompás, nagy háremet, amelynek romjait magam is láttam.

Ötvenhat éves volt, amikor 465-ben megölte őt Artabanosz – a királyi őrség parancsnoka. Ugyanez az Artabanosz Xerxész öccsét, Artaxerxészt ajánlotta királynak, aki aztán később megölte Artabanoszt egy a palotában köztük támadt harcban. Artaxerxész fiát – II. Xerxészt – 425-ben a fivére, Szogdianosz ölte meg, aki később II. Dareiosz kezétől esett el, és így tovább és így tovább.

Athén esküje

Mielőtt azonban Xerxész elhagyja Európát, és vesztesként, a kimerültségtől, betegségek-től és éhezéstől szédelő egységeivel együtt visszatér Szuszába (*Bármilyen néphez, bármilyen tájakra ért a menet, a katonák elraboltak és felfaltak minden élelmet, megették a frissen levágott fűvet, magukba tömték a szelíd és a vadon nőő fák letépett kérgét és leveleit, semmit nem hagytak meg éhségükben. Közben ragályos betegség és vérhasjárvány tört ki soraikban, úgyhogy sokan elpusztultak. Xerxész a betegeket azokban a városokban hagyta, amelyeken keresztülvonult*), nos, mielőtt mindez bekövetkezik, sok minden történik, és sok vér ömlik még.

Hiszen tart még a háború, amelyben Perzsiának le kellene győznie Görög-országot, s akkor Ázsia az uralma alá hajtaná Európát, a zsarnokság legyőzné a demokráciát, a rabszolgaság leszámolna a szabadsággal.

Kezdetben minden jel arra mutat, hogy ez fog bekövetkezni, hogy valóban ez lesz. A perzsa hadsereg száz meg száz kilométert tesz meg Európában anélkül, hogy bármiféle ellenállásba ütköznék. Mi több – egy sor kicsiny görög államoc-

ka, attól való félelmében, hogy ekkora hadsereg győzelme úgyszólván elkerülhetetlen, harc nélkül megadja magát, és átáll a perzsákhoz. Így aztán Xerxész hadserege, amint halad előre, még hatalmasabb, még népesebb lesz. Igen, Xerxész, átjutván a thermopülai szoroson, eléri Athént. Elfoglalja és föllegeti a várost. Ám, jóllehet Athén romokban áll, Hellasz létezik – az országot megmenti Themisztoklész zsenialitása.

Themisztoklészt választották ugyanis Athén parancsnokává, még hozzá igen nehéz pillanatban, feszült légkörben, mert már köztudomású volt, hogy Xerxész inváziót készít elő. Ugyanebben az időben Athén komoly pénzt kap Laureionban lévő ezüsbányái jövedelméből. A populisták és a demagógok azonnal vitorláikba fogják a szelet, s kiadják a jelszót: szétosztani a pénzt „mindenkinek egyformán”! Végre mindenkinek lesz valamije, mindenki erősnek és elégedettnek fogja érezni magát.

Themisztoklész azonban józanul és bátran viselkedik: – Athéniak, kiáltja, térjetelek észre! Hiszen végveszély fenyeget bennünket. Egyetlen menedékünk, ha ebből a pénzből, ahelyett, hogy széosztanánk, erős hadiflottát építünk, s azzal feltartóztatjuk a perzsa áradatot!

Hérodotosz ennek az ókori nagy háborúnak az egész képét a kontrasztokra építi: egyfelől azt látjuk, hogy keletről hatalmas, mindent elsőprő had – kegyetlenül kordában tartott, a király-úrnak, király-istennek engedelmesködő vak erő – indult útnak. Másfelől ott a szétaprózott, békétlen, belső konfliktusokkal, vitákkal, sértődésekkel teli görög világ, amely törzsekből, független városokból áll, s még közös irányítása, közös állama sincs. Ebből a heterogén képződményből két központ emelkedik ki – Athén és Spárta –, s a köztük lévő bonyolult viszonyok, egyezségek állnak az ókori Hellasz egész történelmének tengelyében.

Ebben a háborúban két ember áll egymással szemben. A maga abszolút hatalmát öntudatosan viselő, fiatal Xerxész, és a nála idősebb, saját igazában biztos, gondolataiban és tetteiben egyaránt bátor Themisztoklész. Helyzetük összehasonlíthatatlan – Xerxész uralkodik, önhatalmúan parancsokat osztogat, Themisztoklésznek minden parancsotlás előtt ki kell kérnie a neki csupán névlegesen alárendelt parancsnokok beleegyezését s az egész nép jóváhagyását. Kettejük szerepe is eltérő: egyikük egy hatalmas, lavinaként hömpölygő sereget vezet, amely a végső győzelem kivívására siet, másikuk csupán *primus inter pares*, ideje jó részét érvelésekkel, bizonygatásokkal, az örökké gyűlésező, mindenről vitát nyitó görögök gyözködésével tölti.

A perzsák közt nincs széthúzás – egyetlen dolog fontos nekik: hogy a király elégedett legyen. Olyanok, mint Mickiewicz *Ordon-erődjének* orosz katonái, akik meghalni is készek, csak fölvidíthassák a dühös cárt. A görögök ezzel szemben folyton ingadoznak; egyfelől szorosán kötődnek a saját érdekeik, saját törekvéseit képviselő szűkebb hazájukhoz, városállamukhoz, másfelől összeköti őket a közös nyelv, a közös istenek és az ugyan ködös, ám néha mégis nagy erővel jelentkező, tágabb értelmű, görög patriotizmus érzése.

A háború két fronton zajlik: szárazföldön és tengeren. A szárazföldön a perzsák, Thermopülei bevétele után, sokáig nem ütköznek ellenállásba. Flottájuk azonban egyre gyakrabban él át drámai pillanatokot. Először is, nagy veszteségeket szenved a tengeri viharok következtében. A hirtelen támadt szélviharok a perzsa hajókat a part menti sziklákra vetik, ott aztán apró szilánkokra törnek, a legénység pedig a vízbe fullad.

Kezdetben a görög flotta még kisebb veszélyt jelent, mint a viharok. A perzsák hajóhada többszöröse a görögökének, s ez a túlsúly bizony hatással van a hellének magatartására; időről időre pánikba esnek, elvesztik harci kedvüket, és menekülésre gondolnak. Általában sem született öldöklők. A katonáskodás nem a kenyerük. Ha esély mutatkozik arra, hogy ne kerüljön sor egy-egy összecsapásra, azonnal élnek a lehetőséggel. Előfordul, hogy egy ütközet elkerülése érdekében akár a világ végére is elmennek. Hacsak nem egy másik görög az ellenfél – olyankor nekikeseredett dühvel ugranak egymásnak.

Most is az történik, hogy a perzsák nyomására a görög flotta egyre csak hátrál. Themisztoklész, a görögök parancsnoka, ahol és amennyire képes, igyekszik őket visszatartani. – Tartsatok ki, buzdítja a hajók legénységét, próbáljátok megtartani pozícióitokat! Van úgy, hogy hallgatnak rá, de nem mindig. A hátrálást nem hagyják abba, végül az Athén közelében lévő szalamiszi öbölben találnak menedéket. Itt a görög hajók kapitányai biztonságban érzik magukat. Az öböl bejárata annyira szűk, hogy a perzsa király, a maga hatalmas flottájával, kénytelen elgondolkodni azon, hogy bemerészkedjen-e az öbölbe.

Most Xerxész is gondolkodik, Themisztoklész is gondolkodik. Xerxész így töpreng: bemenjek vagy ne? Themisztoklész pedig így: becsalogatom Xerxészt a kis öbölbe, amelynek olyan kicsi a felülete, hogy a perzsák nem tudják majd kihasználni számbeli fölényüket, van hát esélyem a győzelemre. Xerxész ezt gondolja: győzni fogok, mert a tengerparton felállítatom a trónomat, beleülök, a perzsák meglátják, hogy királyuk figyelni őket, s oroszlánként fognak küzdeni! Themisztoklész még nem tudja, mit gondol Xerxész, ezért, hogy biztosan becsalogassa a perzsákat az öbölbe, cselhez folyamodik: a perzsa táborba küld egy embert előre megbeszélte üzenettel. *Ezt az embert Szikinnosznak hívták, s Themisztoklész háza népéhez tartozott: gyermekeinek volt a nevelője... Szikinnosz odavezetett a bárkán, és a parancs szerint a következőket mondta a barbár vezéreknek: „Engem az athéniak hadvezére küldött ide a többi hellén tudta nélkül (mert ő titokban a király pártján van, és azt szeretné, ha ti győznétek, és nem a hellének). Azt üzeni nektek, hogy a hellének, akiken úrrá lett a félelem, szökést terveznek, így hát most nektek páratlan alkalmatok nyílik rá, hogy fényes győzelmet arassatok felettük, ha nem engeditek őket elmenekülni. Mert megszűnt köztük az egyetértés, nem tudtak nektek ellenállni, és látni fogjátok, hogyan támadnak hajóikkal egymásra azok, akik mellettetek állnak, és azok, akik nem.” Így beszélt, aztán eltávozott.*

*

Themisztoklész jó pszichológusnak bizonyult. Tudta, hogy Xerxész, mint minden uralkodó, hiú ember, márpedig a hiúság elvakít, megfosztja a józan ítélőképességtől. Ezúttal is ez történt. Xerxész, ahelyett, hogy távol tartaná magát egy

olyan csapdától, mint amelyet nagy flotta esetén egy kis öböl jelent, felbuzdulva a görögök viszálykodásáról szóló hírtől, parancsot ad flottájának, hogy hajózzon Szalamiszhoz, zárja el a görögök menekülési útvonalát. A perzsák éjszaka, a sötétség leple alatt hajtják végre ezt a manővert.

Azon az éjszakán, amikor a perzsák lopva, csöndben az öbölhöz közelítenek, a mit sem sejtő görögök között újabb veszekedés támad: *A Szalamisznál állomásozó helyén vezérek közben hevesen vitatkoztak. Még nem tudták, hogy a barbárok hajói körülfojták őket, s azt hitték, az ellenség most is ugyanott van, ahol napközben látták.*

Amikor tudomást szereznek a perzsák közeledéséről, előbb el sem akarják hinni, végül aztán mégiscsak tudomásul veszik, és Themisztoklész lelkesítésére készülni kezdenek a harcra.

Az ütközet hajnalban veszi kezdetét, így hát Xerxész, aki a Szalamisszal szemközt Aigaleósz nevű hegy lábánál elhelyezett trónjáról mindent láthat, *...ha bátor haditettét látott, írnokával feljegyeztette a hajó kapitányának és városának a nevét.* Xerxész hisz a győzelemben, s a csata után ki akarja tüntetni a hősokeket.

A világirodalomban előforduló legkülönfélébb csataleírásoknak van egy közös nevezőjük – hatalmas káosz, óriási zűrzavar, kozmikus méretű rendetlenség képét nyújtják. Még a legjobban előkészített csatáról is elmondható, hogy az összecsapás pillanatában véres, lüktető gomolyaggá alakul, amelyet nehéz áttekinteni, s amelyet nehéz irányítani. Némelyek rohannak, hogy megöljék az ellenfelet, mások azt nézik, hogyan kerülhetnék el a csapást, vagy legalább hogyan ugorhatnának félre, s mindez ordítások, jajkiáltások, sikoltások, fejetlen kavarodás, lárma és füst közepette zajlik.

Így volt ez Szalamisznál is. Míg két ember birkózásában van valamiféle hajlékonyság, sőt kecsesség, addig két, fahajókból álló, ezeryi evező segítségével mozgatott flotta összecsapása olyan lehetett, mint egy hatalmas tartály, amelybe valaki több száz ügyetlen mozgású, esetlenül egymás hegyén-hátán mászó, összegabalyodott tarisznyarakot hajított volna. A hajók egymásnak csapódtak, az egyik felfordult, a másik egész legénységével együtt a mélybe süllyedt, volt, amelyik megpróbált kihátrálni, másutt néhány végérvényesen egymásba ékelődött, összegubancolódott hajó forgolódott, megint másutt egy hajó meg akart fordulni, hogy kisorsranjon az öbölből, az általános zűrzavarban görög támadt görögre, perzsa perzsára, mígnem órákkal később, e tengeri pokol befejezéseként, a perzsák tudomásul vették a vereséget, s azok, akik közülük nem süllyedtek el, akik életben maradtak – elmenekültek.

Xerxész első reakciója a félelem volt. *Először is elküldi Perzsiába az ágyasaitól született néhány fattyú gyermekét, akik vele voltak... Fiait a pédaszoszi Hermotimosz őrizetére bízta, ő volt a király első heréltje.*

Ennek az embernek a sorsa nagyon érdeklő Hérodotoszt, részletesen ír hát róla: *Hermotimoszt korábban súlyos sérelem érte, amiért olyan kegyetlen bosszút állt, amelyet tudomásunk szerint még egyetlen ember sem. Az ellenség kezébe került hadifogolyként, és eladták egy Panióniosz nevű khioszi embernek, aki a legistentelenebb módon lett gazdaggá. Szép testű fiatal fiúkat vásároltatott össze, majd kiheréltette és jó pénzen eladatta őket a szardiszi és az epheszosi piacon. A barbárok ugyanis többre*

tartják a megbízható herélteket, mint azokat a fiúkat, akik nem veszítették el férfiasságukat. Panióniosz tehát ebből élt, és számos fiút kiheréltetett, köztük Hermotimoszt is. Mindazonáltal Hermotimosz sorsa nem alakult rosszul, mert egyéb ajándékok közt Szardiszba került a királyhoz, s idő múltán Xerxész őt kedvelte a legjobban valamennyi heréltje között.

Amikor a király az Athén elleni hadjárat szervezésére Szardiszba ment, Hermotimosz valamilyen ügyes-bajos dologban a Müszia Atarneusz nevű vidékre utazott, ahol khiosziak laktak, és összetalálkozott Panióniosszal. Nyomban felismer-
te, hosszasan, nyájasan elbeszélgetett vele, beszámolt róla, hogy milyen jól megy a sora, s hogy ezt neki köszönheti. Aztán azt mondta, hogy bőségesen gondoskodna Paniónioszról, ha áttelepülne Szardiszba egész háza népével. Panióniosz örömmel fogadta az ajánlatot, és feleségestül-gyermekestül Szardiszba költözött. Hermotimosz aztán valamennyiüket elfogatta, s így szólt: „Te nyomorult gazember, aki a legalja-
sabb mesterségből lettél gazdaggá! Mondd, mit vétettem én ellened vagy a családod bármelyik tagja ellen, hogy belőlem, aki férfi voltam, ilyen emberi roncsot csináltál? Azt hitted, hogy a nagy istenek előtt rejtve maradnak aljas tetteid? Nos, az égi igazság a kezemre juttatott, és most zokszó nélkül ki kell állnod azt a büntetést, amelyet rád mérek.” Keserű szavai után előhozatta Panióniosz gyermekeit, és arra kényszerítette az apát, hogy herélje ki őket, sorban mind a négy fiút. Panióniosz kénytelen volt engedelmessé válni, s ekkor Hermotimosz a fiúkra parancsolt rá, hogy heréljék ki az apjukat. Így állt bosszút Hermotimosz Paniónioszon.

Bűn és bűnhődés, sérelem és bosszú, előbb vagy utóbb, de mindig párban jár. Az egyes emberek és a nemzetek közötti viszonyokban egyaránt. Aki elsőnek kezd háborúzni, vagyis Hérodotosz szerint bünt követ el, azt végül – vagy azonnal, vagy bizonyos idő elteltével – utoléri a bosszú, a büntetés. Ez a viszony, ez a visszacsatolás a sors, a visszafordíthatatlan végzet legmélyebb értelme.

Panióniosz már megtapasztalta ezt, most Xerxészen a sor. A Királyok Királya esetében a dolog bonyolultabb, hiszen ő egyúttal egy nép, egy birodalom jelképe is. Szuszában a perzsák, amikor híret veszik hajóhaduk szalamiszi vereségének, nem a ruháikat tépik meg, hanem királyukért reszketnek, nehogy valami baj érje. Ezért, amikor Xerxész visszatér Perzsiába, bevonulása ünnepélyes és pompázatos – az emberek örvendeznek és megkönnyebbülten sóhajtanak fel; ugyan mit számít a sok ezer halott, a darabokra tört hajók tömege, az a legfontosabb, hogy a király él és újra velünk van!

Xerxész elmenekül Hellaszból, de hadserege egy részét hátrahagyja. A csapatok vezérévé Dareiosz vejét, saját unokafivérét, Mardonioszt nevezi ki.

Mardoniosz kezdetben óvatos. Először is, sietség nélkül, nyugodtan várakozik egész télen Thesszáliában. Aztán követeket küld különféle jóshelyekre, hogy megismerje azok jóslatait. Mardoniosz tüzetesen tanulmányozta a jóslatokat, majd követet küldött Athénba: a makedón Alexandroszt... mert Alexandrosz rokonságban volt a perzsákkal... Mardoniosz azt remélte, hogy egy ilyen követtel megszerezheti az athéniak jóindulatát, akiről azt hallotta, hogy sokan vannak és bátrak. Azt meg egyenesen tudta róluk, hogy elsősorban ők okozták a perzsák tengeri vereségét. Úgy számított, hogy ha sikerül megszereznie a barátságukat, könnyen a kezébe kerülhet a tengerek felet-

ti uralom – ami valóban így is történt volna –, a szárazföldön pedig úgyis ő az erősebb. Egyszóval arra számított, hogy ilyen módon könnyen a hellének fölé kerekedhet.

Alexandrosz megérkezik Athénba, próbálja meggyőzni a város lakóit, hogy ne háborúzzanak a perzsákkal, próbáljanak inkább egyezséget kötni a perzsák királyával, különben elpusztulnak, mert a király hatalma minden emberi mértéket meghalad, és nagyon messzire ér a keze.

Az athéniak azonban ilyen választ adtak neki: „Magunk is jól tudjuk, hogy a médek hatalma jóval nagyobb a mienknél, fölösleges erre figyelmeztetni bennünket. De mi ragaszkodunk a szabadságunkhoz, és az utolsó leheletünkig harcolni fogunk érte... Jelentsd meg tehát Mardoniosznak, hogy az athéniak azt üzenik: amíg a nap megtartja a pályáját, amelyen most jár, addig semmiféle szövetségre nem lépünk Xerxésszel, hanem harcolni fogunk ellene, kitartóan, bízva az istenekben és a hőeszokban, akiket ő semmibe vett, akiknek szentélyeit és képmásait felperzselte.”

Az Athénba érkezett spártai követeknek pedig, attól való félelmében, hogy azok egyezségre lépnek a perzsákkal, ezt mondta: „...ismeritek az athéniak meggyőződését, hogy nincs az a kincs a világon, nincs az az elragadó és termékeny vidék, amelyért hajlandók lennének a perzsák pártjára állni és szolgaságba dönteni Hellaszt... Tudjátok meg tehát, ha eddig nem tudtátok volna, hogy amíg egyetlen athéni él a földön, nem kötünk semmiféle egyezséget Xerxésszel.”

E szavak után Alexandrosz és a spártaiak elhagyták Athént.

(A Hérodotosz-idézetek az Európa Könyvkiadó által 1989-ben Muraközy Gyula fordításában kiadott *A görög-perzsa háború* című könyvből valók.)

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet